

met de Groninger godgeleerden vergelijkt, zou het aanbeveling verdienen te onderzoeken in hoeverre de laatstgenoemden als representanten van het Biedermeier kunnen worden aangemerkt (222). Ik neem deze aanbeveling graag over, maar merk tevens op dat Van der Hoeven en de Groningers binnen eenzelfde cultuur eigen wegen gegaan zijn. Zij hebben het altijd goed met elkaar kunnen vinden (zie ook: *Waarheid in Liefde* 1859, 288 en 1860, 398v.), maar hun doorbraak naar een nieuw, welomschreven centrum voor de theologie is aan hem voorbij gegaan. Een zaak die ook verder onderzocht zou moeten worden is de betekenis van het reeds aangeduide 'nationale' element bij Van der Hoeven. Cossee duidt het vooral als kenmerk van het Biedermeier, maar het zou ook geplaatst moeten worden in het grotere kader van de ontwikkeling van het Nederlandse nationalisme in de negentiende eeuw. Van der Hoeven uitte zich niet slechts 'nationaal' - zoals zijn patriotsgezinde voorganger aan het Remonstrants Seminarie J. Konijnenburg ook dikwijls gedaan zal hebben - maar tevens koningsgezind. Hij trad op bij de onthullingen van de standbeelden van De Ruyter (1841; burgerlijk initiatief) en prins Willem I (1845; koninklijk initiatief). Hij onderhield goede betrekkingen met het vorstenhuis. Willem III zou hem zelfs als predikant bij zijn inhuldiging gewenst hebben, maar de ministerraad had dit verhinderd omdat Van der Hoeven niet hervormd was (194). Is dit typerend voor de positie van de remonstranten, vroeger dissenters, in het nieuwe Nederland: vorst en vaderland schragend, maar toch nog niet geheel geaccepteerd?

Tenslotte een enkele aanvulling en verbetering. Van der Hoeven, die in 1829 in Utrecht en Arnhem beurten van Heringa en Donker Curtius waarnam (144v.), mocht (volgens de Aanteekeningen van P. Hofstede de Groot) op 6 april 1834 te Groningen een hervormde kansel bestijgen. Waar Van der Hoeven bij zijn colleges over de praktische vakken rond 1840 veel aandacht besteedde aan de homiletiek, daarentegen weinig aan de catechetiek en liturgiek en zeer weinig aan de pastoraal, kan dit feit niet zo maar verontschuldigd worden door te wijzen op het slechte onderwijs in de praktische vakken aan de universiteiten (96). In Groningen lag de situatie toen in ieder geval anders. Bovendien verscheen daar reeds in 1833 met steun van de andere Groninger vrienden het eerste deel van Hüffells *Het Protestantisch Leeraarsambt in deszelfs ganschen omvang*, bewerkt door I. Busch Keiser. Dit deel, dat opent met een uitgebreide (135 blz.) theoretische uiteenzetting over de grondslag en omvang van de praktische godgeleerdheid, werd volgens Nieuwenhuis door Van der Hoeven gerecenseerd (315). Het handboek, waarvan in 1837 het tweede deel verscheen, werd een werk van betekenis. Van der Hoeven heeft beter kunnen weten! Cossees mededeling dat Heringa Van der Hoeven heeft laten voorgaan in een Utrechtse